

Володимир Скрипник,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського

УДК 347.1

Оборотоздатність об'єктів цивільних прав

Один з найфундаментальніших інститутів цивільного права, який постійно привертає увагу науковців – інститут об'єктів цивільних прав. Оборото­здатність об'єктів, правильне з'ясування їх правового режиму дозволяє на практиці застосовувати відповідне законодавство та здійснювати належну охорону і захист прав та інтересів володільців об'єктів цивільних прав, що і зумовлює актуальність вибраного напрямку дослідження.

Різні доктринальні підходи науковців щодо поняття та ознак об'єктів цивільних прав, суперечностей у чинному законодавстві, неоднорідність судової практики обумовлюють потребу в активізації досліджень цих питань.

Проблему об'єктів цивільних прав загалом і оборотоздатності зокрема ґрунтовно досліджували Галянтич М. К., Дзера О. В., Заїка Ю. О., Кодинець А. О., Кохановська О. В., Майданик Р. А., Мічурін Є. О., Сліпченко С. А., Харитонов Є. О., Шимон С. І., Шишка Р. Б., Яроцький В. Л. та ін. Проте єдиної думки з багатьох питань у сфері теорії об'єктів не існує.

На сучасному етапі становлення громадянського суспільства в Україні актуальною є потреба у з'ясуванні загально – теоретичних, методологічних і практичних проблем, пов'язаних із правовим режимом об'єктів цивільних прав, які переважно аналізувалися лише фрагментарно, а також виявлення суперечностей у чинному законодавстві та визначення перспектив його вдосконалення.

Метою статті є дослідження поняття «оборотоздатність» об'єктів цивільних прав, з'ясування ознак цього поняття та особливостей правового режиму окремих з них.

Оборотоздатність – одне з ключових понять у теорії речового права, яке досліджувалося видатними представниками цивілістичної науки ще у минулому та позаминулому столітті.

Вивчаючи поняття «оборотоздатність», неможливо залишити поза увагою і поняття «цивільний оборот». У цивілістиці вчені по-різному розуміють і тлумачать поняття «цивільний оборот», наводять різноманітні його визначення, які, як зазначає Яроцький В. Л., інколи є протилежними [20, с. 435].

Легального загального визначення поняття «цивільний оборот» у законодавстві не існує, за винятком спеціальних законів, у яких регламентується особливість правового статусу того чи іншого об'єкта цивільних прав. Так, у Модельному Законі «Про контроль за оборотом радіоактивних матеріалів», прийнятому на 24-му пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав – учасників СНД, і який покликаний сприяти запобіганню незаконного обігу радіоактивних матеріалів, забезпеченню зловов'язаності безпеки громадян, а також державної, громадської та міжнародної безпеки у ст. 1 під оборотом радіоактивних матеріалів розуміється як поводження з радіоактивними матеріалами, так і вчинення правочинів з ними [13].

У доктрині цивільного права під цивільним оборотом пропонується розуміти правомірне відчуження або перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої. Саме у такому визначенні містяться всі необхідні та достатні ознаки цивільного обороту, як правової категорії. Відчуження та перехід указують на динаміку об'єктів цивільного права, а правомірність – на її юридичне оформлення (на динаміку суб'єктивних прав) [16, с. 131].

Категорію «цивільний оборот» традиційно розглядають в контексті суспільних відносин як соціальне явище, виявляється у зміні стану належності – коли одні особи набувають, а інші – відчужують – об'єкти цивільних прав (правовідносин) [1, с. 73].

Цивільний оборот – це юридична форма економічного обороту, а об'єктами останнього є товар, тобто, благо, яке має грошову цінність, отже, і права на нього можуть бути тільки майновими [10, с. 108].

За ознакою товарності, оборотоздатність об'єктів і вирішується питання щодо застосування до спірних правовідносин норм тієї чи іншої галузі законодавства [8, с. 289–290]. Як розвиток цієї думки пропонується

розрізняти поняття цивільний оборот «у вузькому розумінні» і у «широкому». Перше стосується випадків зміни носіїв суб'єктивних цивільних прав, друге передбачає і інші вольові акти розпорядчого характеру [5, с. 329].

Конструкція поняття видається нам занадто ускладненою, оскільки і в законодавстві, і в цивілістичній доктрині склалося стале поняття «розпорядження».

Аналізуючи відносини цивільного обороту, один з найавторитетніших цивілістів минулої епохи Красавчиков О. А. виокремив такі його ознаки: нематеріальний ідеологічний характер відносин цивільного обороту, відносини цивільного обороту є зобов'язальними цивільно-правовими відносинами, виникають із правомірних юридичних дій; еквівалентні за змістом, і результатом цивільно-правового обороту є не перехід матеріальних благ від однієї особи до іншої, а перехід майнових прав, об'єктом яких є ці блага [7, с. 17–19].

Поняття «цивільний оборот» і «майновий оборот» не є тотожними, оскільки цивільний оборот являє собою одну зі складових майнового обороту, який охоплює не лише приватно-правові, а і публічно-правові відносини у сфері публічного права, тобто ті, що регулюються нормами публічних галузей права (адміністративного, бюджетного, податкового та ін.) Відносини цивільного обороту побудовані передусім на таких засадах приватного права, як юридична рівність учасників і автономія їх волі.

Буквальне тлумачення поняття «оборот» дозволяє дійти висновку, що, власне, під оборотом необхідно розуміти вольові правомірні дії учасників цивільних правовідносин, унаслідок яких носій суб'єктивного цивільного права здійснює його реалізацію з передаванням цього права іншій особі, і результатом цього є зміна права на певний об'єкт. Тобто, цивільний оборот – це дії унаслідок яких змінюються носій суб'єктивного права на об'єкт цивільних прав та

обов'язків. Цивільний оборот – це насамперед процес, рух, унаслідок якого блага від одного суб'єкта переходять (чи можуть перейти) до іншого в порядку, який регламентують норми чинного законодавства.

Потреба з'ясування поняття «оборотоздатність об'єкта» зумовлена вимогами правозастовчої практики, застосуванням конкретних правових норм, які регламентують правовідносини за участю того чи іншого об'єкта.

За загальним правилом об'єкти цивільних прав можуть вільно обертатися за умови, що вони в установленому порядку не обмежені в обігу, або взагалі вони не вилучені з нього. У ч. 1 ст. 178 Цивільного кодексу України всі види оборотоздатності (вільний обіг, обмежений оборот, вилучення з обігу, неможливість обороту через невід'ємність від особи) окреслюються законодавцем як поняття одного поняття, а існування особливих властивостей об'єкта є передумовою виникнення умов цивільної оборотоздатності, які значною мірою впливають на цивільний оборот у цілому. Так, низка побутових об'єктів не потребує спеціального правового регулювання і вільно набувається, використовується і відчувається внаслідок оплатного чи безоплатного передавання у власність чи володіння іншим учасникам цивільних правовідносин. Такими підставами можуть бути будь-які договори, правочини, спадкове правонаступництво тощо.

Оборотоздатність об'єктів не можна зводити лише до оборотоздатності речей, оскільки це звужує саму правову категорію поняття об'єкта цивільних прав. На оборотоздатність об'єкта впливають різні чинники, передусім його природні властивості, переважно фізичні (щільність, в'язкість, діелектрична проникність, концентрація, індуктивність, радіоактивність, теплоємність, тепло- і електропровідність, абсорбція, температура плавлення та кипіння та ін.).

Цивілістична наука традиційно класифікує об'єкти з урахуванням їх фізичних властивостей і економічного призначення лише за умови що ці властивості враховані у нормах законодавства, тобто є юридично значущими.

У чинному цивільному законодавстві встановлена презумпція вільної оборотоздатності об'єктів цивільних прав, які можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва, спадкування чи іншим способом, якщо вони: а) не вилучені із цивільного обороту; б) або обмежені в обороті, в) або є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи.

Отже, залежно від обставин, які є перешкодою для залучення об'єкта до цивільного обороту, такі об'єкти можна розділити на абсолютно необоротоздатні, тобто такі, участь яких неможлива в обороті через тісний зв'язок з особою їх володільця. Презумпція невідчужуваності таких об'єктів прямо встановлена у законі, за відсутності законодавчих заборон це відчуження неможливе внаслідок природних особливостей таких об'єктів.

Наявність певних властивостей будь-якого об'єкта впливає на обсяг прав і обов'язків учасників цивільних правовідносин та зумовлює і можливість застосування тих чи інших правових норм, чи можливість бути підставою для вилучення речі взагалі із цивільного обороту.

Монтескьє Ш. зазначав, що якщо дозволити людині вчиняти все, що вона забажає, і ти згубиш її [11, с. 242]. Вилучення із цивільного обороту потрібно розуміти як виведення матеріалів і знарядь з режиму об'єктів цивільного права [14, с. 207].

Мейер Л. І. також наголошував, що не всі речі, не всі фізичні тіла підлягають пануванню особи, є об'єктом права, а тільки такі речі, такі тіла, які перебувають у цивільному обороті і мають значення майна, тобто, являють собою певну цінність. Так, світила небесні, птиці, що

літають в пілнебесі. не перебувають в пивільному обороті і не розглядаються як об'єкти права. Проте за певних умов і такі речі можуть бути об'єктами права. але потрібно. щоб настали такі умови: потрібно. щоб речі пілпалали піл панування людини і розглядались у цивільному побуті як цінність [9, с. 139]. Аналогічну думку висловлював і Васьковський Є. В., зазначаючи, що не будь-яка річ, тобто, благо, здатне до обороту через свої природні властивості, тобто здатне підлягати абсолютній владі приватних осіб [2, с. 84].

Шершеневич Г. Ф. розглядав питання пивільного обороту в дуслі теорії речей як об'єктів пивільних прав. Зокрема об'єктом права є все те, що може бути засобом здійснення інтересу. Межі розпорядження об'єктами цивільних прав залежать від їх економічної суті і юридичної характеристики.

Через природні причини не можуть бути об'єктом угоди: а) світло, сонячне чи місячне; б) повітря; вода, що тече; в) море чи води морські.

Із державних міркувань деякі речі визнаються нездатними бути предметом прав з боку приватних осіб: а) казенні; б) громадські.

Із релігійних міркувань, запусілі кладовища серед населених місць.

Цікава його позиція щодо особливого місця ікон у цій класифікації: вони не вилучені з обороту, проте вони «продають, і замінюють гроши-ма» [19, с. 148–150].

Подібні думки щодо предметів, над якими людина фізично не може виявити будь-яке панування, або коли приватне панування над ними не допускається з різних політичних, громадських, релігійно-моральних міркувань, висловлював і Васьковський Є. В. [2, с. 116].

У сучасній доктрині вважаються вилученими із цивільного обороту об'єкти, право власності на які може належати виключно державі [12, с. 313]. Вилученими із цивільного обороту є об'єкти права виключної власності Українського народу – зе-

мля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони (ст. 13 Конституції України). Ці об'єкти можуть бути об'єктом публічних правовідносин.

Вітчизняне законодавство обмежено оборотоздатними об'єктами і об'єктами, вилученими із пивільного обороту. визначає насамперед. речі. інше майно: певні види робіт і послуг (або їх результати): низку нематеріальних об'єктів (результати інтелектуальної діяльності, засоби індивідуалізації товарів та їх виробників) та окремі види інформації.

Зазначимо, що об'єкти, які за критерієм оборотоздатності класифіковані в одному підвиді (вільні в обороті, обмежено оборотоздатні, вилучені з обороту) можуть значно відрізнитися між собою за правовим режимом.

Кожен з об'єктів цивільних прав має свої особливі юридичні ознаки та певні особливості. Так, наприклад, однією із важливих ознак інформації є можливість оборотоздатності, точніше, можливість надання прав на інформацію іншим особам на підставі цивільно-правових договірних зобов'язань [6, с. 61]. Водночас, як справедливо наголошує Дзера О. В., не усі об'єкти цивільних прав можуть відчужуватися [3, с. 73]. У літературі як одну з ознак окремих об'єктів цивільних прав наводять їх «нескінченну» подільність [17, с. 126].

У цивілістичній літературі називають дві умови оборотоздатності об'єктів: а) відокремленість або невідокремленість від суб'єкта; б) наявність чи відсутність прямої вказівки закону про їх обмеженість в обороті чи вилучені із цивільного обороту [15, с. 71].

Головною властивістю об'єкта цивільних прав є його здатність підкорятися волі суб'єкта цивільних правовідносин. Якщо об'єкт об'єктивно існує поза вольовою дія-

льністю людини, не залежить від неї, то такий об'єкт не може бути і предметом правового регулювання і він не підпадає під категорію «об'єкт цивільних прав». Ця ознака оборотоздатності тісно пов'язана з природними властивостями об'єкта. Якщо таким об'єктом ніхто не може скористатися або такі властивості перешкоджають залученню такого об'єкта в цивільний оборот, то такий об'єкт не може вважатися і оборотоздатним.

Отже, одним з головних чинників, які впливають на ступінь оборотоздатності об'єкта і на його оборотоздатність загалом, є можливість оцінки його економічних властивостей, можливість задоволення потреб людини.

Звісно, науково-технічний прогрес зумовлює перегляд сталих положень і кількість об'єктів правового регулювання постійно збільшується.

Спеціальний правовий режим встановлено і відносно обмежено оборотоздатних об'єктів. Під правовим режимом в юридичній літературі традиційно розуміється встановлений у законодавстві порядок набуття, користування та відчуження речей як об'єктів цивільного права [18, с. 71].

Звісно, і з часом коло таких об'єктів змінюється. Іще Дювернуа М. Л. зазначав, що коло речей, здатних бути предметом загальних цивільних правовідносин, історично розвивається і розширяється..., об'єкт права стає більш правоздатним і більш оборотоздатним [4, с. 12].

Ця тенденція зберігається і в сучасних умовах, оскільки у сфері цивільного обороту з'являються нові об'єкти цивільних прав, а в наявних оборотоздатність збільшується. Законодавчі норми у сфері регулювання цивільного обороту постійно змінюються, відповідно, змінюється і коло об'єктів та їх правовий режим.

Так, у ст. 9 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р. «Право власності на ядерні установи та джерела іонізуючого випромінювання» зазначено, що наведені

об'єкти можуть перебувати у різних формах власності. А ось «ядерні матеріали» є виключно загальнодержавною власністю.

Існує ще одне болюче питання – це питання про зброю. Так, в українському суспільстві давно точиться дискусія відносно можливості громадян набувати право на короткоствольну зброю. Позитивний аспект розширення права на зброю ми можемо побачити на прикладі багатьох країн, де зброю легалізовано, проте злочинність унаслідок цього в цілому не збільшилася. Негативний аспект – це неврахування сучасних реалій, коли легалізація зброї може зумовити зростання злочинності з використанням уже дозволеної законом зброї.

На розгляді Верховної Ради України знаходяться два проекти закону: «Про вогнепальну зброю цивільного призначення» від 1 грудня 2014 р. і «Про цивільну зброю і боеприпаси» від 10 грудня 2014 р., за якими Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя, акцентуючи увагу на тому, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, зробив висновки, що ці проекти не суперечать положенням Конституції України.

Проте головною метою такого закону повинен бути захист життя та здоров'я громадян, суспільної безпеки, державної і приватної власності від незаконного застосування зброї. Тому запропоновані в проектах гарантії цього видаються нам недостатніми і, відповідно, зміна правового режиму зброї – передчасною.

Сучасне цивільне законодавство, класифікуючи об'єкти за ступенем оборотоздатності, керується насамперед такими засадами цивільного права, як справедливість і розумність, політична доцільність, а також звичаями, які склалися в суспільстві. Справедливість, доцільність і розумність дозволяє не лише забезпечити належний обіг об'єктів у суспільстві, удосконалити правовий режим спеці-

альних об'єктів, а і забезпечити належне здійснення суб'єктивних цивільних прав їх володільцями, а також захистити публічні інтереси та приватні інтереси третіх осіб.

Під цивільним оборотом розуміють вольові правомірні дії учасників цивільних правовідносин, унаслідок яких носій суб'єктивного цивільного права здійснює його реалізацію з передаванням цього права іншій особі, і результатом цього є зміна права на певний об'єкт. Відносини цивільного обороту побудовані на таких засадах приватного права, як юридична рівність учасників і автономія їх волі. Цивільний оборот – це, власне, дії унаслідок яких змінюються носій суб'єктивного права на об'єкт цивільних прав.

Оборотоздатність об'єктів цивільних прав – це природна і водночас, юридична властивість об'єктів цивільних прав бути предметом приватноправового обігу, спрямованого на зміну права володільця такого об'єкта або на надання прав на такий об'єкт третім особам. Одним з головних критеріїв оцінювання ступеня оборотоздатності об'єкта і оборотоздатності об'єкта загалом є його економічні властивості і розумність їх оцінки.

Оборотоздатність об'єктів не є незмінною правовою категорією, а її зміст залежить від властивостей об'єкта і розвитку законодавства, норми якого забезпечують їх правову регламентацію.

Список використаних джерел

1. Белов В. А. Объект субъективного гражданского права, объект гражданского правоотношения и объект гражданского оборота: содержание и соотношение понятий / В. А. Белов (Объекты гражданского оборота: сб. ст. / отв. ред. М. А. Рожкова. М. : Статут, 2007. С. 6–77.
2. Васьюковський Е. В. Учебник гражданского права / Е. В. Васьюковский; науч. ред. : Ем В. С. М. : Статут, 2003. 382 с.
3. Дзера О. В. Об'єкти цивільних прав // Вибране. Збірник наукових праць. Київська школа цивілістики. / О. В. Дзера. К. : Юрінком Інтер, 2016. 872 с.
4. Дювернуа Н. Л. Чтения по гражданскому праву. Т.2 Учение о вещах. Учение о юридической сделке / под ред. и с предисл. В. А. Томсинов. М. ЗЕРЦАЛО, 2004. 310 с.
5. Захаркина А. В. «Гражданский оборот» как фундаментальная цивилистическая категория // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2017, Вып. 37. С. 324–332.
6. Кодинець А. О. Інформація як об'єкт цивільно-правової охорони // Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія Право. 2016. Вип. 39. Т.1 С. 58–61.
7. Красавчиков О. А. Советский гражданский оборот (понятие и основные звенья) // Ученые записки СЮИ. Т. V: Вопросы гражданского, трудового права и гражданского процесса. М. : Госюриздат, 1957. С. 3–27.
8. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: Теория и судебная практика. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 544 с.
9. Мейер Д. И. Русское гражданское право. В 2-х ч. Ч. 1. По испр. и доп. 8-му изд., 1902. М. : Статут, 1997. 290 с.
10. Методология исследования проблем цивилистики : сб. статей, посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина / под. ред. Ю. М. Жорнокуя, С. А. Слипченко. Харьков : Право, 2017. 432 с.
11. Монтескье Ш. Избранные произведения. М. : Госполитиздат. 1956. 800 с.
12. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 5-е вид. перероб. і допов. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Т. 1. К.: Юрінком Інтер, 2013. 832 с.

13. *О контроле за оборотом радиоактивных материалов. Модельный Закон. Постановление № 24-5 от 4 декабря 2004 г.* // Информационный бюллетень Межпарламентская Ассамблея государств-участников СНГ, 2005. № 35. Ч. 1. С. 184–212.

14. *Сліпченко А. С.* Значення дефініції «цивільний оборот» у юриспруденції // Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 1(88). С. 201–210.

15. *Сліпченко С. А.* Сутність та ознаки цивільного обороту // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. 2017. № 23. С. 129–133.

16. *Сліпченко С. А.* Оборотоспособность объектов личных неимущественных прав, обеспечивающих социальное бытие физического лица : монографія // Харьков: ФОП Мичурина Н. А., 2011. 336 с.

17. *Таш'ян Р. І.* Правова характеристика речей, що транспортуються трубопроводами // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. 2011. №1 (37). С. 123–128.

18. *Українське цивільне право : навчальний посібник / за ред. Ю. О. Заїки. К. : Центр учбової літератури. 2014. 358 с.*

19. *Шершеневич Г. Ф.* Курс Гражданского права. Тула : Автограф, 2001. 720 с.

20. *Яроцький В. Л.* Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія Харків : Право, 2006. 544 с.

Скрипник В. Л. Оборотоздатність об'єктів цивільних прав

У статті проведено дослідження поняття «оборотоздатність об'єктів цивільних прав», з'ясовано ознаки цього поняття та особливості правового режиму окремих з них. Установлено, що під цивільним оборотом розуміються вольові правомірні дії учасників цивільних правовідносин, унаслідок яких носій суб'єктивного цивільного права здійснює його реалізацію з передаванням цього права іншій особі, і результатом цього є зміна права на певний об'єкт. Доведено, що оборотоздатність об'єктів не є незмінною правовою категорією, а її зміст залежить від властивостей об'єкта і розвитку законодавства, норми якого забезпечують їх правову регламентацію.

Ключові слова: об'єкти цивільних прав; цивільний оборот; ознаки оборотоздатності об'єктів; правовий режим об'єктів цивільних прав.

Скрипник В. Л. Оборотоспособность объектов гражданских прав

В статье проведено исследование понятия «оборотоспособность» объектов гражданских прав, выяснены признаки этого понятия и особенности правового режима некоторых из них. Установлено, что под гражданским оборотом подразумеваются волевые правомерные действия участников гражданских правоотношений, в результате которых носитель субъективного гражданского права совершает его реализацию путем передачи этого права другому лицу, и результатом чего выступает изменение права на определенный объект. Доказано, что оборотоспособность объектов не является неизменной правовой категорией, а ее содержание зависит от особенностей объекта и развития законодательства, нормы которого обеспечивают их правовую регламентацию.

Ключевые слова: объекты гражданских прав; гражданский оборот; признаки оборотоспособности объектов; правовой режим объектов гражданских прав.

Skrpnyk V. Circulability it's objects of civil rights

The article is made an analysis with the concept of "circulability its objects of civil rights". The features of this concept and features of the legal regime certain of them are

clarified. The circulability of civil rights are a natural and at the same time a legal property of objects of civil rights to be the subject of private law circulation, aimed at changing the right of the owner of such an object or granting rights to such an object to third parties. One of the main criteria for assessing the degree of circulability at the object and the circulability of the object in general is its economic properties and the wisdom of their evaluation. The circulability of objects are not an unchanged legal category and its content depends on the object properties and the development of legislation, whose norms ensure their legal regulation.

Key words: objects of civil rights; civil circulation; circulability signs of objects; legal regime of objects of civil rights.